

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 3, p. 191-211, March 2013

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ*

GELİBOLULU MUSTAFA ALI'S LIFE AND WORKS

Arş. Gör. Kasım ERTAŞ

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı

Abstract

Gelibolulu Mustafa Âlî, is one of the most important intellectuals, historians, authors and bureaucrats. He performed in various top management positions of the government such as council clerkship, provincial treasurer of manorialism, sanjak beylic etc. The author's work named Nasîhatu's-Selâtin constitutes the original source of information on his life. The author, in this work, provides very important information about his own life. Some important studies were conducted on Mustafa Âlî's life in the world of literature. However, there is no significant detailed and recent study about his works. Mustafa Âlî, who is a versatile intellectual, indited important works in many areas such as politics, history, literature, morals and Islamic mysticism. It was contented with mentioning some of his works or only the names of his works in the studies conducted so far on Gelibolulu. In some studies, different copies of the same work were treated as if they had been different works without doing a serious research. There is not adequate information on whether the writings of these works exist or not; if they exist, in which libraries they are and; whether there is any study about these works or not. In this study, after giving ordered information on Mustafa Âlî's life and his scholarly entity, some information is given on in which libraries (section, number) the writings of his works that are known to exist are; if they were printed, when and where they were printed; if an

* Makale, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Nasîhatu's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni" adlı yüksek lisans tezimizden türetilmiştir.

extended study on a work was conducted, which ones are the most important of these studies.

Key Words: Gelibolulu Mustafa Âlî, Siyasetname, Reform.

Öz

Gelibolulu Mustafa Âlî, Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıldaki en önemli aydın, tarihçi, edebiyatçı ve bürokratlarından biridir. Divân kâtipliği, tumar defterdarlığı, sancak beyliği vs. gibi, devletin değişik yönetim kademelerinde önemli vazifeler ifa etmiştir. Mustafa Âlî'nin hayatı ile ilgili bilgilerin esas kaynağını, müellifin *Nasîhatu's-Selâtin* isimli eseri teşkil etmektedir. Müellif, bu eserinde kendi hayatı hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Yazın dünyamızda Mustafa Âlî'nin hayatı hakkında bazı önemli çalışmalar yapılmıştır. Ancak onun eserleri hakkında kayda değer detaylı ve güncel bir çalışma bulunmamaktadır. Çok yönlü bir münevver olan Mustafa Âlî, siyaset, tarih, edebiyat, ahlâk ve tasavvuf gibi birçok alanda önemli eserler kaleme almıştır. Gelibolulu ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalarda, eserlerinin ya bazıları ya da sadece eserlerinin isimlerinin zikredilmesiyle yetinilmiştir. Bazı çalışmalarda ise ciddi bir araştırma yapılmadan, aynı eserin farklı nüshaları farklı eserlermiş gibi ele alınmıştır. Bu eserlerin yazmalarının mevcut olup olmadığı, mevcut ise hangi kütüphanelerde yer aldığı ve bu eserler hakkında bir çalışma olup olmadığı hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Bu çalışmada, Mustafa Âlî'nin hayatı ve ilmi şahsiyeti hakkında derli-toplu bir bilgi verdikten sonra, kendisine ait olduğunu bildiğimiz eserlerin yazmalarının hangi kütüphanelerde (bölüm, numara) olduğu, matbu ise nerede ve ne zaman basıldığı, eser üzerine geniş bir çalışma yapılmış ise bu çalışmaların başlıcalarının hangileri olduğu hakkında bilgi sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gelibolulu Mustafa Âlî, Siyasetname, Islahat.

GİRİŞ

Osmanlı düşünürleri, tarihsel tecrübe, gelenek, yerel ihtiyaçlardan hareketle toplum düzenini sağlamanın yollarını aramışlardır. Buradan hareketle Osmanlı düşünürleri, çeşitli alanlarda ilmi, dini, edebi eserler telif ederek zengin bir düşünce dünyası inşa etmişlerdir. XVI. yüzyıl ortalarından itibaren hissedilmeye başlanan ve XVII. yüzyılda iyice gün yüzüne çıkan devlet teşkilatındaki bozulma, yönetimdeki düzensizlik ve kargaşa birçok siyasetname/nasihatname'nin yazılmasına sebep olmuştur.¹ XVI. yüzyılın düşünür ve devlet adamlarından Gelibolulu Mustafa Âlî de bu konuda eser kaleme alan önemli şahsiyetlerden birisidir. Altmışa yakın eser telif

¹ Bu eserler hakkında geniş bilgi için bkz. Coşkun Yılmaz, "Osmanlı Siyaset düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnameler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.1, sayı 2, İstanbul 2003, s.299-338.

etmiş olan Ali'nin, hayatı ve eserleri hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları, onun siyasi ve bürokrat kimliğini ön plana çıkarırken; bir kısmı ise sadece onun fikri ve edebi yönünü ele almıştır. Hâlbuki tarihten edebiyata, ahlaktan siyasete ve günlük hayata dair birçok alanda eserler kaleme almış olan Mustafa Ali, bütün yönleriyle tanıtılmayı hak eden bir devlet adamıdır. Bu çalışma onun, hayatı, ilmî şahsiyeti ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak, onun sadece siyasi konularla ya da tarihle ilgili eserleri değil bütün eserleri tanıtılmaya çalışılacaktır. Böylelikle, XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasında yaşamış olan ünlü düşünürün bilinmeyen yönlerine ışık tutulmuş olacak ve konuyla ilgilenen araştırmacılara derli toplu bir malzeme sunulmuş olacaktır.

I- HAYATI

Osmanlı Devleti'nin önde gelen aydın ve bürokratlarından Gelibolulu Mustafa Âlî, 2 Muharrem 948 / 25 Nisan 1541 tarihinde Gelibolu'da doğdu.² Asıl adı Mustafa'dır. Ama daha çok doğum yeri ve mahlasıyla birlikte anılmaktadır. Önceleri Çeşmî mahlasını kullanan Mustafa Âlî, on yedi yaşından itibaren ise "ulu, yüce" manâsına gelen "Âlî" mahlasını kullanmaya başlamıştır.³ Babası, Ahmed adında bir tüccardır.⁴ Abdullah veya Abdülmevlâ olarak bilinen dedesinin bir devşirme olduğu tahmin edilmektedir. Dedesinin, Boşnak-Hırvat soyundan olması kuvvetli bir ihtimal dâhilindedir. Çünkü Âlî, eserlerinde bahsettiği türlü milletleri yererken, Hırvat ve Boşnakları ise çok övmektedir.⁵

Altı yaşında okula başlayan Mustafa Âlî'nin ilk zamanlarda dersleri çabuk kavrayamadığı için öğretmenden çok dayak yediği bilinmektedir. Arap sentaksına başlayıp Habîb-i Hamîdî'den *Kâfiye*'yi okuyan Mustafa Âlî, Gelibolulu Sürûrî (ö.969/1561)'den tefsir ve fıkıh dersleri almıştır.⁶ Müstekîmzâde'ye göre Mustafa Âlî, Pir Mehmed Dede'den sülüs ve nesih yazılarını da meşk etmiştir.⁷

² Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr:774, v.44a; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's suara*, haz. İbrahim Kutluk, Ankara 1989 c.2 s.592; İbnülemin Mahmud Kemâl(neşr.), *Menâkıb-ı Hünerverân*, İstanbul 1926,s.3.(Burada İbnülemin Bey'in, Âlî'nin hayatı ve eserleri üzerine uzun bir "giriş"i de vardır (s. 1-133). Kezâ bk.: Bekir Kütükoğlu, "Âlî Mustafa Efendi (hayâtı)", *DİA* , İstanbul 1989, c.II, s.414; Cornell H. Fleischer, Âlî'nin doğum gününün 28 Nisan olduğunu iddiâ etmektedir.(Bk. *Târihçi MustafaÂlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*,(Çev.Ayla Ortaç), İstanbul 1996, s. 11); Bursalı Mehmed Tâhir Efendi ise yukarıdaki kaynakların aksine Mustafa Âlî'nin bir mektubuna dayanarak onun doğum yılını (949/ 1542) olarak vermektedir.Krş. *Müverrihîn-i' Osmanîyyeden Âlî ve Kâtib Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri*, Selanik 1322, s.5.

³ Ömer Faruk Akün,"Âlî Mustafa Efendi (Edebî Yönü)",*DİA* , İstanbul 1989, c.II, s.416; Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlîli*, Ankara 1997, s.2.

⁴ İbnülemin, *Menâkıb-ı Hünerverân*, s.3 ; Saâdeddîn Nüzhet Ergun, *Türk Şâirleri*, , İstanbul 1946, c.I ,s.39; Aysun Sungurhan, *Beyanî Tezkiresi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994, s. 91-92.

⁵ İbnülemin, *Menâkıb-ı Hünerverân*, s.3; Nihal Atsız, 'Âlî Bibliyografyası, İstanbul 1968,s.1.

⁶ Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s.1-2.

⁷ Müstekîmzâde Süleyman Saâdeddîn Efendi, *Tuhfetü'l-Hattâtîn*, İstanbul 1928, s.511.

Tahsil hayatına Gelibolu'da başlayan Mustafa Âlî, bu eğitimini İstanbul'da Rüstem Paşa, Haseki ve Semâniye medreselerinde tamamlamıştır. Âlî, Medreseyi bitirdikten sonra ilk eseri *Mihr u Mâh*'ı yazarak o sırada şehzâde olan II. Selim'e sunmuştur. Niyeti, müderris veya kadı olmaktı. Fakat şehzâde, onun bu talebini reddederek kendi maiyetinde dîvân kâtibi olarak çalışmasını teklif etti. İki yıl kadar şehzâdenin vâli olduğu Kütahya'da kalan Âlî, zaman zaman şehzâdeyle yakın ilişkiler içinde oldu. Şehzâdeyle aralarındaki münasebeti gösteren şöyle bir hâdisce cereyan etmiştir: Bir kış günü Şehzâde Selim, maiyetiyle birlikte bir av partisi düzenledi. Bir ara kalabalık arasında bulunan Âlî'ye gözü takılarak, kendisinin altındaki atı ve kolundaki doğanı ile birlikte o andaki durumunu anlatacak bir beyit söylemesini istedi. Âlî, hemen:

Şâh-bâz-ı himmetün destünde olsun ber-karâr

Olur elbette hümâ-yı saltanat bir gün şikâr.

"Himmetinin doğanı kolunda varsın dursun, elbette bir gün saltanat hümâsı ona az olacaktır."beytini okudu.

Bu beyitten memnun olan şehzâde, genç kâtibe 100 sikke altın bağışladı.⁸

İlerleyen zamanlarda Şehzâde Selim'in Lalası Tütünsüz Hüseyin Paşa ile anlaşamayan Âlî, evvelce tanıştığı Şam Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa'nın daveti üzerine Şam'a giderek, altı yıl (970-976 /1562-1568) Mustafa Paşa'nın dîvân kâtipliği vazifesinde bulunmuştur.⁹

Lala Mustafa Paşa'nın Yemen serdarlığına tayini üzerine onunla birlikte Mısır'a gitti. Mısır Beylerbeyi Koca Sinan Paşa, Lala Mustafa Paşa'nın Yemen'e gitmek istemediğine dair maruzatta bulunması Lala Mustafa Paşa'nın azlolunmasına sebep olmuştur. Daha sonra İstanbul'a giden Lala Mustafa Paşa, bazı zevatın yardımıyla kendisine vezirlik verilmesini sağladı. Âlî ise, Manisa'ya giderek şehzâde III. Murad'a sığındı. Şehzâde III. Murad'ın himayesiyle İstanbul'a giderek, "*Heft Meclis*" isimli eserini Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'ya sundu. Ancak umduğu zeamet yerine kendisine Bosna Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın dîvân kâtipliği verildi. III. Murad'ın 982/1574'te padişah olması üzerine İstanbul'a giderek bazı kasidelerle birlikte "*Zübdetü't-Tevârih*" isimli eserini padişaha takdim etti. Ancak karşılığında umduğunu bulamayarak Bosna'ya döndü.¹⁰ Daha sonra Lala Mustafa Paşa, Şirvan, Azerbaycan ve Gürcistan taraflarına serdar tayin edilince Mustafa Âlî de onun yanında münşilikle görevlendirildi.¹¹ Gözü hep yüksek makamlarda olan ve sürekli kıymetinin

⁸ Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s.2; İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî* , Ankara 1988, s.2.

⁹ Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s. 2; Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlîli*, s. 6; Fleischer , *Târihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, s.40-41.

¹⁰ Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s. 3; Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlîli*, s. 8-9;Kütükoğlu , "*Âlî Mustafa Efendi (hayâtı)*",*DİA* ,c.II,s.414 .

¹¹ Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s.4; İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî*,s.3-4;Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlîli*, s.9; Fleischer , *Târihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati* ,s.77.

bilinmediğinden yakınan Âlî, artık kendisine, padişahların berat ve fermanlarını hazırlayıp mühürleyen yüksek devlet memuru manasına gelen nişancılık vazifesinin verileceğine inanıyordu. Bu temennisini bir şiirle ortaya koymuşsa da faydası olmamış ve iki yıl münşilik vazifesinde devam etmiştir.¹²

Nihâyet, Şirvan fethinde münşilikte îfâ ettiği hizmetlere karşılık Halep Tımar Defterdarlığı'na atanan Âlî, bir kısım aksaklıklar sebebiyle görev yerine gidemedi. Fakat Âlî, Doğu Serdarlığı'na tayin olunan Koca Sinan Paşa'nın emri üzerine Trabzon'a giderek ordu için gönderilen mühimmatın depolanması işiyle ilgilendi. Trabzon'daki görevini tamamladıktan sonra Halep'teki vazifesine döndü ve burada uzun müddet bu görevde bulundu.¹³

Halep'teki görevi sırasında kaleme aldığı "*Nasîhatu's-Selâtin*" ve Doğu seferlerine dair yazdığı "*Nusretnâme*"si ile Şehzâde Mehmed'in 990/1582 yılındaki sünnet düğününü anlatan "*Câmi'u'l-buhûr der Mecâlis-i Sûr*" adlı çalışmalarını padişaha takdim etmek ve karşılık olarak da daha üst seviyede bir vazife almak için İstanbul'a giden Âlî, yeni vazife şöyle dursun Halep'teki görevinden de azledildi. İki yıllık bir bekleyişten sonra 993/1585 yılı baharında Erzurum Mal Defterdarlığı'na, altı ay sonra da Bağdat Mal Defterdarlığı'na tayin edildi. Âlî'yi memnun eden bu tayinler uzun sürmemiş ve kısa bir müddet sonra yeniden vazifesine son verilmiştir.¹⁴

Bağdat Mal Defterdarlığı'ndan azledilmesi üzerine İstanbul'a dönen Mustafa Âlî, uzunca bir süre vazifesiz kaldıktan sonra Sivas Defterdarlığı'na tayin edildi. Ancak bu vazifesi de kısa sürdü. Yine vazifesiz geçen birkaç yıldan sonra bu kez Yeniçeri Kâtipliğine getirildi. Bu vazifede bulunduğu sırada, Fatih civarından geçen padişah III. Murad'ın, üç yüz kadar Yeniçeri ve Acemi oğlanın inşasında çalıştığı bir evi görerek inşaatın kime ait olduğunu sorması ve bunun Âlî'ye ait olduğunu öğrenmesi üzerine Âlî'nin bu vazifesine son verildi.¹⁵ Bunun üzerine doğum yeri olan Gelibolu'ya giden Mustafa Âlî, bir süre sonra defter emini olduysa da bilinmeyen bir sebeple buradan da azledildi.

Bundan sonra ikinci defa yeniçeri kâtibi oldu. III. Mehmed'in 1003/1595'te tahta çıktığında Âlî bu vazifede bulunmaktaydı.¹⁶ Devrin şâirleriyle birlikte padişahın tahta çıkışını kutlama merasimlerine kaside sunarak katılan Âlî'ye istediği takdirde iki yüz bin akça hasla emekli edilebileceği bildirildi. Fakat O, "*Künhü'l-Ahbâr*" adlı tarihini yazmakla meşgul olduğunu ve eserin tamamlanması için en uygun kaynakların Mısır'da bulunduğunu, dolayısıyla Mısır Defterdarlığı'nın kendisine verilmesinin uygun olacağını saraya arz etti. Padişah, başlangıçta bu isteği tasvip eder görünmesine

¹² Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s.4; İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî*, s.4.

¹³ Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s.4 ; İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî*,s. 4; Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlili*, s. 10.

¹⁴ Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s.4-5; İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî*,s. 4; Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlili*, s.10; Kütükoğlu, "*Âlî Mustafa Efendi (hayâtı)*",*DİA* ,c.II,s.414.

¹⁵ Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s. 5; İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî*,s.5.

¹⁶ Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s. 5-6; Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlili*,s.14; Kütükoğlu, "*Âlî Mustafa Efendi (hayâtı)*",*DİA* ,c.II,s.414.

rağmen işe saray entrikası karışması neticesinde bu talebi reddedilerek kendisine Mısır yerine Sivas Defterdarlığı ile Amasya Sancak Beyliği verildi. Bu vazifede de uzun müddet kalamayan Âlî, o yıl Kayseri Sancak Beyliği'ne tayin edildi. Aynı yıl içinde iki defa Kayseri Sancak Beyliği vazifesine getirilen Âlî, ilk gidişinde yirmi sekiz, ikincisinde kırk iki gün vazife yapmıştır.¹⁷

Mustafa Âlî'nin bundan sonraki görev yeri Cidde Sancak Beyliği'dir. Âlî, Cidde'deki vazifesine giderken "*Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi Kavâ'idü'l-Mecâlis*" adlı eserini yazdı. Mustafa Âlî, 1008/1600 yılında son görev yeri olan Cidde'de vefat etmiştir. Mustafa Âlî'nin nereye defnedildiği bilinmemektedir.¹⁸

II- İLMÎ ŞAHSİYETİ

Kaynakların Mustafa Âlî hakkında ittifakla belirttikleri nokta onun, gururlu, lâıyk olduğu makama bir türlü ulaşamayan, hakkı yendiğine inandığı için de herkese karşı hırçın tavırlar takınmaktan çekinmeyen, hatta bunu çoğu zaman geçimsizliğe kadar götüren birisi olduğudur. Bu yüzden çok iyi bir öğrenim görmüş, bilhassa bidayette iyi vazifeler yapmış olmasına rağmen daima halinden şikayet etmiş ve en ciddi eserlerine bile kendi şahsına ve değerinin bilinmediğine yahut haksızlığa uğradığına dair bölümler ve satırlar eklemekten geri kalmamıştır.¹⁹ Mustafa Âlî'nin bu mağrur ve kendini herkesten farklı gören psikolojiye bürünmesine, kabiliyetli oluşu ve erken yaşlarda şiire başlayıp eser vermesinden başka, şehzâde kâtipliği gibi kendine has dokunulmazlığı olan bir vazifede bulunması da etkili olmuştur.²⁰

Mustafa Âlî'nin mizacına dair bu değerlendirmeden sonra onun ilmî yönüne gelince, bu konuda söylenecek şeyler daha müspettir. Küçük yaşta tahsil hayatına başlayan Mustafa Âlî, yirmili yaşlarda medreseden mezun olmuştur. Devrinin yüksek tahsil müesseseleri olan medreseleri bitirenler, temel İslâmî ilimleri öğreniyorlardı. Bu öğrenim, iyi bir Arapça ve Farsça bilgisini de kapsıyordu. Şüphesiz, Mustafa Âlî de bu niteliklere sahip olarak medreseyi bitirdikten sonra te'lîf hayatına şiirler, hâşiyeler ve şerhler yazarak başlamıştır. Genç yaşta yazma alışkanlığı kazanan Mustafa Âlî, daha çok tarihe ve tarihle edebiyatın kesiştiği bir tür olan biyografi ile sosyal hayata dair çalışmalara yönelmiştir.²¹

Şüphesiz bu alanlar içinde de Âlî'nin adını günümüze taşıyan mühim eserleri tarihe dair olanlardır. Bilindiği gibi Osmanlı tarihçiliği, devletin görevlendirdiği resmî vakanüvisler ve tarihe meraklı kişiler olmak üzere iki koldan yürümüştür. Âlî, ikinci gruba dâhil edilecek bir tarihçidir. Biraz da bu yüzden O, daha objektif bir tarihçi

¹⁷ Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s.6; İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî*,s.5; Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlili*, s.14; Kütükoğlu, "*Âlî Mustafa Efendi (hayâtı)*",*DİA* ,c.II,s. 414.

¹⁸ Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s.6; İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî*,s.6; Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlili*,s. 11-14; Kütükoğlu, "*Âlî Mustafa Efendi (hayâtı)*",*DİA* ,c.II,s.414.

¹⁹ İbnülemin, *Menâkıb-ı Hünerverân*, s.105-111;Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s.6-10; İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî*,s.6.

²⁰ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, s.86; İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî*,s.7.

²¹ Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s.6; İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî*,s.8.

olarak olayları değerlendirmiştir. Mustafa Âlî'nin objektifliği Avrupalı tarihçiler tarafından da kabul edilmektedir. Avrupalı meşhur tarihçi Hammer, Osmanlı tarihine dair yazdığı büyük eserinde Âlî'yi hem kaynak olarak kullanmış hem de onun hayatı ve eserlerinden genişçe bahsetmiştir.²² Âlî'nin tarihçiliğinde görülen bir başka hususiyet de kullandığı kaynakları zikretmiş olmasıdır. Eski yazarlar umumiyetle, istifade ettikleri kaynakları zikretmezken Âlî, "*Künhü'l-Ahbâr*" isimli tarihinin mukaddimesinde yüz otuz kadar eserin ismini vererek, istifade ettiği kaynakları zikretmiştir.²³

Mizacı gereği sosyal tenkide meyilli biri olarak Âlî, bu yönünü ortaya koyan eserler de kaleme almıştır. Bütün bu çok yönlülük, onun iyi yetişmiş biri olduğunu açıkça gösterir. Fakat bütün bunların ötesinde, onun ilmî kudreti devrinin âlimleri tarafından da kabul edilmiştir. İbnülemin Mahmud Kemal, *Menâkib-ı Hünerverân* baskısına yazdığı mukaddimede yayınladığı bir vesikada, Âlî'nin şiir ve nesir alanında ünlü biri olduğu belirtilmekte ve ilmî yönü methedilmektedir. Vesikanın altında da devrin şeyhülislâmı ile kazaskerlerin imzaları yer almaktadır.²⁴

III- ESERLERİ

Gelibolulu Mustafa Âlî, tarih, edebiyat, ahlâk ve tasavvuf sahasında çok sayıda eser vermiştir. Gelibolulu ile ilgili bugüne kadar yapılmış olan çalışmalarda müellifin eserleri, genellikle tarihî, edebî ve diğer konulardaki eserler olmak üzere üç başlık halinde ele alınmıştır.²⁵ Biz de çalışmamızda eserleri, bu tasnif üzere inceleyeceğiz.

A- Tarihî Eserler

Tarih ve onun bir dalı olan biyografiye dair eserleri 13 tanedir.

1-Nâdirü'l Mahârib:

Şehzâde II. Selim ile kardeşi Bayezid Çelebi arasında h.967/1559 yılında meydana gelen Konya Savaşını anlatan bir eserdir.

Yazma, TSMK, Revân, nr. 1290.

2-Heft Meclis:

Kanunî Sultan Süleyman'ın son seferi olan Zigetvar seferini anlatan bir tarihçedir. Eser, müellifin "Meclis" adını verdiği yedi bölümden ibarettir. Basılmış nüshası²⁶ bulunan eserin yazmaları şu kütüphanelerde mevcuttur: SK, Es'ad Efendi böl., nr. 2086 ; TSMK, Revân, nr. 1290.

²² Bkz. Joseph Freiherr von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Târîhi* (trc. Mehmet Ata), İstanbul 1329, c.VII, s.249.

²³ Atsız, *Âlî Bibliyografyası*, s.22; İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî*, s. 8-9.

²⁴ İbnülemin, *Menâkib-ı Hünerverân*, s.117-118; İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî*, s.9.

²⁵ Bkz. İbnülemin, *Menâkib-ı Hünerverân*, s.3-133; Atsız, *Âlî Bibliyografyası*, s.10-13; Âlî'nin eserlerini bunun dışında farklı bir tasnifle ele alanlar da olmuştur. Bkz. İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî*, s.11; Mehmet Şeker, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Eserlerinin Yeni Bir Tasnîfi ve 'Mevâ'idü'n Nefais fi Kavâ'idü'l-Mecâlis' Adlı Eseri" , *İslâm Medeniyeti Mecmûası* , İstanbul 1979, sayı 4, s.81-90.

²⁶ İkdâm Matbaası, İstanbul 1316.

3-Zübdetü't-Tevârih:

Eser, el-Îcî'nin *İşrâku't-Tevârih*²⁷ isimli eserinin genişletilmiş tercümesidir. Eserde, Hz. Peygamber'in, Aşere-i mübeşşerenin, sahabelerin ve evliyanın menkıbelerinden bahsedilmektedir.

Yazmaları: SK, Hacı Mahmud Efendi böl, nr.4505; SK, Hamidiye böl, nr.948; TSMK,

Hazîne, nr.1330; TİEM,nr.433,434; SK,Reşid Efendi böl., nr.663.

4-Nusretnâme:

Lala Mustafa Paşa'nın 986-988/1578–1580 yılları arasında devam eden Azerbaycan ve Şirvan seferlerinin tarihçesidir.

Yazmaları: SK, Es'ad Efendi böl., nr.2433; TSMK, Hazîne, nr.1365; Nuruosmaniye

Ktp. nr.4350; TSMK, Revân, nr.298.

5-Fursatnâme:

Müellifin, Azerbaycan ve Şirvan seferlerini anlattığı *Nusretnâme* adlı eserinin devamıdır. Bu eserin nüshası yakın zamanda Berlin'de bulunmuştur. Eser, Rana von Mende tarafından Almanca tercümesiyle birlikte neşredilmiştir.²⁸

Yazma, Berlin, Preussische Staatsbibliothek, Yazma. or. oct. 2927.

6- Câmiu'l-buhûr der Mecâlis-i Sûr:

Mustafa Âlî, bu eserinde III.Murad'ın, oğlu şehzâde Mehmed (III.Mehmed) için yaptırdığı büyük ve eşsiz sünnet düğününü anlatmaktadır. Basılmış nüshası²⁹ bulunan eserin yazmaları şu kütüphanelerde: TSMK, Bağdat Köşkü, nr.203; BDK, Veliyüddîn Efendi böl., nr.1916; Nuruosmaniye Ktp. nr.4318.

7-Menâkıb-ı Hünerverân:

Eser, hüsn-i hat tarihinden, meşhur hattatlar, nakkaşlar ve mücellidler gibi sanatkârlardan bahseder. Bir mukaddime, beş fasıl ve bir hâtimeden müteşekkil olan eserin basılmış nüshası³⁰ mevcut olup yazmaları şu kütüphanelerde: MK, Ali Emîrî Efendi, nr.801; TSMK, Emânet Hazînesi, nr.1231,1232; SK, Es'ad Efendi böl., nr.2211; TSMK, Hazîne, nr.1291; HSAK, nr.757; TİEM, nr.1302,1305; TSMK, Revân, nr.1504.

²⁷ Ebü'l-Fadl Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed el-Îcî, *İşrâku't-Tevârih*, Edirne Selimiye Kütüphanesi, nr. 1477.

²⁸ Rana von Mende, Mustafa Âlî's Fursatnâme, Berlin 1989.

²⁹ *Câmi'u'l-buhûr der Mecâlis-i Sûr*, haz. Ali Öztekin, Ankara 1996.

³⁰ *Menâkıb-ı Hünerverân*, Türk Tarih Encümeni yay., İstanbul 1926; Müjgan Cunbur, *Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları*, Ankara 1982.

8-Mir'âtü'l-Avâlim:

İki fasıldan oluşan bu eser, Hz. Adem'den önce yaratılan varlıklardan ve Hz. Adem'den sonra kainattan bahseder. Eser 1871 yılında basılan eserin³¹ yazmaları şunlardır: MK, Ali Emîrî Efendi, nr.905, 535; Âtîf Efendi Ktp.,nr.2823; SK, Fâtih böl., nr. 3710, 5427;SK, Ayasofya böl., nr. 3100;SK, Bağdatlı Vehbi böl.,nr. 2085;SK, Çelebi Abdullah böl.,nr. 263;SK, Düğümlü Baba böl., nr. 444; SK, Es'ad Efendi böl., nr. 1826, 2338, 3384, 3782; SK, Hacı Mahmud Efendi böl, nr. 2726, 3543, 4396, 4738, 4973, 5015, 6304; SK,Hâlet Efendi böl.,nr.827, 618;SK,Hasan Hüsnü Paşa böl.,nr.340, 748; HSAK, Hüdâî böl.,nr. 1223;SK,İsmihan Sultân böl.,nr.344;SK, Lâleli böl.,nr.1183, 3774;Murad Molla Ktp.,nr.1439; TİEM, nr.451; SK,Reşid Efendi böl., nr.1146; SK, Şehid Ali Paşa böl.,nr.2810, 2819;İstanbul Üniversitesi Ktp.,nr.3543.

9-Mirkâtü'l-Cihâd:

İbn-i Âlâ'nın *Danışmendnâme*³² adlı eserinden istifade edilerek yazılmıştır. Eser,yüksek lisans ve doktora tezi olarak çalışılmıştır.³³

Yazmaları: TSMK, Revân, nr.364; SK,Reşid Efendi böl., nr.678.

10-Künhü'l-Ahbâr:

Mustafa Âlî'nin en büyük ve değerli eseri olarak kabul edilen *Künhü'l-Ahbar*, Türkçe bir genel tarihtir. Eser, Hz.Adem'den başlayarak Sultan III.Mehmed dönemine kadar olan hadiselerden bahseder. *Künhü'l-Ahbar*, bir dibâce ve müellifin "rükn" dediği dört bölümden oluşmaktadır. Eser, Ahmet Uğur'un başında bulunduğu bir heyet tarafından neşredilmiştir.³⁴

Yazmaları:TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 238;TSMK, Emânet Hazînesi, nr. 1392; TSMK,

Revân, nr. 1117, 1118, 1119, 1120, 1121, 1122, 1123, 1124, 1125, 1126;SK, Fâtih böl., nr. 4225, 4465;HSAK, nr. 765, 843;SK,Hâlet Efendi böl.,nr.598;SK, Hamidiye böl, nr. 911, 912, 913, 914;SK,Hasan Hüsnü Paşa böl.,nr. 839, 915;TSMK, Hazîne, nr. 1358, 1359;SK, Es'ad Efendi böl., nr. 2161, 2162;SK,Hekimoğlu Ali Paşa böl.,nr. 795, 796; SK,Lâlâ İsmail böl.,nr. 365;TİEM, nr.361;Nuruosmaniye Ktp. nr. 3406, 3407, 3408, 3409;TSMK, Üçüncü Ahmed böl.,nr.3083; İstanbul Üniversitesi Ktp.,Türkçe, nr.1320,2359,2400,5959; Kayseri Râşid Efendi Ktp.,901,920.

³¹ Ahmed Efendi Matbaası, İstanbul 1871.

³² *Danışmendnâme*, haz.Necati Demir,Ankara 2004.

³³ Hakan Şahinli, *Mustafa Âlî'nin Mirkâtü'l-Cihâd Adlı Eserinin Tenkidli Metni* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi S.B.E., Sakarya 2004. ; Ali Akar, *Mirkâtü'l-Cihâd :dil incelemesi-metin-dizin* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi S.B.E., İstanbul 1997.

³⁴ *Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbar: Kayseri Râşid Efendi Kütüphânesindeki 901 ve 902 Nolu nüshalara göre*, haz. Ahmet Uğur [ve diğerleri], Kayseri 1997.

11-Fusûli'-Hall ü-'Akd ve Usûl-i Harc u Nakd:

Mustafa Âlî, bu eserinde İslâm devletlerinin yükseliş ve batış sebeplerini ele almıştır. Eser, yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.³⁵

Yazmaları: MK, Ali Emîrî Efendi, nr.243, 244, 245; BDK, nr. 5027, 5028, 5195; SK, Es'ad Efendi böl., nr. 1803, 1818, 2067, 2335, 2389; SK, Hacı Mahmud Efendi böl, nr.

5288, 6344; SK, Hamidiye böl, nr. 974; SK, Hekimoğlu Ali Paşa böl., nr. 786, 787, 788;

SK, Lâlâ İsmail böl., nr. 235; SK, Mihrişâh Sultân böl., nr.443; TIEM, nr.485;

Nuruosmaniye Ktp. nr.3399; SK, Pertev Paşa böl., nr. 468, 472; TSMK, Revân, nr. 413,

1321, 1322, 1482; BDK, Veliyüddîn Efendi böl., nr. 2441.

12-Hâlâtü'l-Kâhire mine'l- 'Adâti'z-Zâhire:

Mısır'ın tarihinden, adetlerinden, Mısır'daki Türklerin ikinci ve üçüncü nesilde meydana gelen bozulmalarından bahseden bir eserdir. Mısır'daki Osmanlı beylerbeylerinden de bahsettiği için Osmanlı tarihi bakımından mühim bir kaynaktır. Eser, tenkidli metni ve İngilizce tercümesi ile birlikte yayınlanmıştır.³⁶ Eser ayrıca sadeleştirilerek de neşredilmiştir.³⁷

Yazmaları: SK, Es'ad Efendi böl., nr. 2407; SK, Fâtih böl., nr. 5427; HSAK, nr. 757.

13-Müşkât:

Mustafa Âlî, *Sadef-i Sad-Güher* adlı eserinde bu kitabın ismini zikretmektedir.³⁸ Ancak şimdiye kadar yazması bulunamamıştır.

B- Edebî Eserler

Edebî eserleri 20 tanedir.

1-Mihr-ü Mâh:

³⁵ Mustafa Demir, *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Fusûli'-Hall ü-'Akd ve Usûl-i Harc u Nakd adlı eseri: edisyon kritik ve tahlil* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, S.B.E., İzmir 1992 ; Ebubekir Sıddık Yücel, *Fusûli'-Hall ü-'Akd ve Usûl-i Harc u Nakd* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi S.B.E., Kayseri 1990.

³⁶ Andreas Tietze, *Mustafa Âlî's Description of Cairo of 1599*, Wien 1975.

³⁷ Orhan Şaik Gökyay, *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Âdati'z-Zâhire*, Ankara 1984.

³⁸ *Sadef-i Sad-Güher*, MK, Ali Emîrî Efendi, nr. 978, s.248.

Mustafa Âlî'nin ilk eseridir. h.956'da yazılmış olup, kaside ve naatlardan oluşmaktadır. Yazma, SK,İsmihan Sultân böl.,nr.342.

2-Mihr-ü Vefâ:

Bu eser, 7 bin beyitlik bir mesnevi, konu bakımından da klasik tarzda bir aşk romanıdır. Âlî, *Nasîhatu's-Selâtîn*'de bu eserinden bahsetmektedir.³⁹Ancak şimdiye kadar yazması bulunamamıştır.

3-Tuhfetü'l-'Uşşâk:

İran şâiri Hüsrev-i Dihlevî'nin *Matlaü'l-Envâr*⁴⁰ isimli eserine nazîre olarak yazılmış olup, 3 bin altı beyitlik Türkçe mesnevidir. Eser, yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁴¹

Yazma, SK, Çelebi Abdullah böl.,nr.277.

4-Farsça Dîvân:

Müellif, *Nasîhatu's-Selâtîn*'de bu eserinden bahsetmektedir.⁴²Ancak şimdiye kadar yazması bulunamamıştır.

5-Türkçe Dîvân:

Müellifin üç Türkçe dîvânı vardır.⁴³

I. Dîvân, Vâridâtü'l-Enîkâ:

Müellifin üç Türkçe dîvânı arasında en hacimli olan eseridir. Bu dîvân, 1989 yılında Kudret Altun tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Yazar, bu çalışmasını yeniden gözden geçirerek 1999 yılında kitap olarak yayınlamıştır.⁴⁴

II.Dîvân, Lâyhâtü'l-Hakika:

Bu eser, 1956 yılında Perihan Ünal tarafından tez konusu olarak çalışılmıştır.⁴⁵

Yazmaları: SK, Fâtih böl., nr. 3852;) İstanbul Üniversitesi Ktp.,Türkçe, nr. 651, 695,

1699, 2789.

³⁹ *Nasîhatu's-Selâtîn*,SK, Hüsrev Paşa,311, v.111b. (Bundan sonra atıflarda eserin bu nüshası kullanılacaktır.)

⁴⁰ Emir Husrev b. Seyfüddin ed-Dihlevî, *Matlaü'l-Envâr*, SK, Ayasofya böl.,nr.4212.

⁴¹ İ.Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Tuhfetü'l-'Uşşâk Mesnevisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Ankara Üniversitesi S.B.E, Ankara 1995.

⁴² *Nasîhatu's-Selâtîn*,v.117a.

⁴³ Mustafa Âlî'nin dîvânları hakkında geniş bilgi için bk. İ.Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Dîvânlarının Tenkidli Metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi),Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999.

⁴⁴ Kudret Altun, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Dîvânı (Vâridâtü'l-Enîkâ)*,Niğde 1999.

⁴⁵ Perihan Ünal, *Âlî Dîvânı Transkripsiyon ve Edisyon Kritiği*, Türkiyat Enstitüsü, T.480,İstanbul 1955-56.

III.Dîvân:

Bu eser, Mustafa Âlî'nin son dîvânı olup, ölümünden sonra derlenmiştir.

Yazma,İstanbul Üniversitesi Ktp.,nr.768.

6-Riyâzü's-Sâlikîn:

Dinî, tasavvufî ve ahlâkî bir mesnevidir.⁴⁶

Yazma, BDK, Veliyüddîn Efendi böl., nr.1916.

7-Sadef-i Sad-Güher:

Mustafa Âlî, otuz beş yıl ayrı kaldığı memleketine dönüşünün anısına 1593 yılında bu eseri kaleme almıştır. Müellif eserde, memleketinin şan ve şöhretinden bahsederek, akraba ve dostlarını yad etmektedir. Ayrıca kendi edebî yaşamı hakkında da bilgi içeren bu eser⁴⁷, 100 tane gazelden oluşmaktadır. Eserin yazmaları şu kütüphanelerde mevcuttur: MK, Ali Emîrî Efendi, nr.978; TİEM, nr.274.

8-Subhatü'l-Abdâl:

Müellifin değişik tarihlerde yazmış olduğu mersiyelerden oluşmaktadır.

Yazmaları: MK, Ali Emîrî Efendi, nr.1108; TİEM, nr.274.

9-Bedî'ü'r-Rukûm:

Mustafa Âlî'nin Farsça ve Arapça şiir yazmadaki kabiliyetini ortaya koymak için kaleme aldığı, edebiyata dair bir eserdir.

Yazma,SK,Kâdîzâde Mehmed böl.,nr.429.

10-Manzûm Kırk Hadîs Tercümesi:

Kırk hadis-i şerifin manzum bir tercümesidir. Eser, Hasan Aksoy tarafından yayınlanmıştır.⁴⁸

Yazmaları: MK, Ali Emîrî Efendi, nr.815; SK, Fâtih böl., nr. 5427; SK, Şehid Ali Paşa böl.,nr.2791.

11-Gül-i Sad-Berk:

Müellifin yüz gazelinin matlalarından oluşan derleme bir eserdir.

Yazmaları: MK, Ali Emîrî Efendi, nr.1108; TİEM, nr.274.

12-Hulâsatü'l-Ahvâl der Letâfet-i Mevâ'iz-i Sahihü'l-Hal :

⁴⁶ Mehmet Arslan-İ.Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Âlî Riyâzü's-Sâlikîn*, Sivas 1998.

⁴⁷ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, s.11.

⁴⁸ *Mustafa Âlî'nin Manzûm Kırk Hadîs Tercümeleri*, haz. Hasan Aksoy, İstanbul 1991.

On iki bendli bir terci-i benddir. Padişah, vezir, defterdar ve şâir gibi sosyal sınıfların durumu hakkında iğneleyici bir manzûmedir.

Yazma, SK, Fâtih böl., nr.5427.

13-Ravza-i 'İrfân(Riyâzü'l-'İrfân):

Mustafa Âlî, *Sadef-i Sad-Güher'* de bu eserinden bahsetmektedir.⁴⁹ Ancak eserin nüshası henüz bulunamamıştır.

14-Ravzatü'l-Letâif:

Kınalızâde Hasan Çelebi, Mustafa Âlî'nin kendisine gönderdiği bir mektuba istinaden bu eserin ismini zikretmektedir.⁵⁰ Ancak eserin nüshası henüz bulunamamıştır.

15-Subhatü'l-Înâbe:

Terkib-i bend tarzında 90 beyitlik bir manzumedir.

Yazmaları: SK, Bağdatlı Vehbi böl.,nr.2085; SK, Sâliha Hatun böl., nr.146.

16-Nikâtü'l-Kâl fi Tazmîni'l-Makâl:

III.Murad'ın bir gazelinin şerhidir.

Yazmaları: SK,Reşid Efendi böl., nr.1146; İstanbul Üniversitesi Ktp.,Türkçe,nr.3543.

17-Dakâ'ikü't-Tevhîd:

III.Murad'a ait bir gazelin şerhidir. *Dakâ'ikü't-Tevhîd* ismi müellif tarafından verilmiş bir isim olmayıp yakıştırmadır.⁵¹

Yazma, İstanbul Üniversitesi Ktp.,Türkçe,nr.3543

18-Ma'âlimü't-Tevhîd:

Bu eser de, III.Murad'ın bir gazelinin şerhidir.

Yazma, İstanbul Üniversitesi Ktp.,Türkçe,nr.3543.

19-Bedâyi'ü'l-Metâli':

Bu eser de III.Murad'ın bir şiirinin şerhidir. Eserin nüshası bulunamamıştır.⁵²

20-Câmi'nin bir beytinin şerhi:

Mevlana Abdurrahman Cami'nin⁵³ bir beytinin şerhidir.

⁴⁹ *Sadef-i Sad-Güher*,s.247.

⁵⁰ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, c.2, s.593.

⁵¹ Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s.40.

⁵² Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s.40.

Yazma, İstanbul Üniversitesi Ktp.,Türkçe,nr.3543.

C- Diğer Konulardaki Eserler

Müverrihin diğer konulardaki eserlerinden bazıları küçük makalelerdir.

1-Enîsü'l-Kulûb:

Nihal Atsız, bu eserin inşaya dair olduğunu ve Şam'da yazıldığını ifade ederek nüshasının henüz bulunmadığını kaydeder.⁵⁴ Ancak kayıp sanılan bu eserin eksik bir nüshasının Berlin Staatsbibliothek'te olduğu tespit edilmiştir. Eser, Hanna Sohrweide tarafından bilim dünyasına tanıtılmıştır.⁵⁵

2-Râhatü'n-Nufûs:

Tifaşî'nin *Rücu'üş-Şeyh ilâ Sıbah*⁵⁶ adlı eserinin değişik ve ilaveli tercümesidir. İki cüzden ibaret olup her cüz dört babdır. Mustafa Âlî'nin bu eseri bir bahnâmedir. Müellif, Arap kadınlarını övüp Türk kadınlarını yermekte, ancak "Rûmiyye" dediği Osmanlı şehir kadınlarını övmektedir.

Yazmaları: SK, Es'ad Efendi böl., nr. 2475; SK, Şehid Ali Paşa böl.,nr. 2014.

3-Hilyetü'r-Ricâl:

Ricalullah'ın ahvalinden bahseden bu eser, Hoca Muhammed Parsa'nın *Faslü'l-Hitâb*⁵⁷ isimli kitabından istifade edilerek yazılmıştır. Eser, yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁵⁸

Yazmaları: SK, Düğümlü Baba böl., nr. 267; SK, Es'ad Efendi böl., nr. 1317, 1400; SK, Hacı Mahmud Efendi böl., nr. 2814, 2847, 2992, 4654; SK, Hâlet Efendi böl.,nr.804; SK, Hüsrev Paşa böl., nr. 150; SK, İbrahim Efendi böl., nr. 879; SK, Lâleli böl.,nr. 1359; Nuruosmaniye Ktp. nr. 2371; SK,Reşid Efendi böl., nr. 137,1146; TSMK, Revân, nr.465.

4-Nasîhatu's-Selâtîn:

Nasîhatu's-Selâtîn, padişahlara yol gösterici ve onlara devlet idaresinde yardımcı olacak nasihatler ihtiva eden ahlâk ve siyaset kitabıdır. Müellif,bu eserini h.989/m.1581 yılında Halep Tımar Defterdarlığı vazifesinde bulunduğu sırada kaleme almıştır.

⁵³ Ebü'l-Berekât Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Câmi,*Divan-ı Molla Câmi*, Matbaa-i Vezîrhan, İstanbul 1284.

⁵⁴ Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s.42.

⁵⁵ Hanna Sohrweide, "Das Enîs El- qulûb", *VIII.Türk Târih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.2, 1979 Ankara,s.983-999.

⁵⁶ Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Yusuf et-Tifâşî,*Rücu'üş-Şeyh ilâ Sıbah fi'l-Kuvveti ve'l-Bah*, BDK,Veliyüddîn Efendi böl., nr.4082.

⁵⁷ Hâce Ebü'l-Feth Celaleddin Muhammed Parsa, *Faslü'l-Hitâb* ,(tashih ve talikât) Celil Misger Nejad, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, Tahran 1381.

⁵⁸Muna Yüceol Özezen, *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Hilyetü'r-Ricâl'i :Metin-Gramer-Dizin*(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi S.B.E., Adana 1994 ; Ayrıca bk. Mehmet Şeker, "Müverrih Âlî'nin Tasavvufa Ait iki Eseri : Hilyetü'r-Ricâl ve Riyazü's-Sâlikîn", *Diyanet Dergisi* c.XVI., sayı :3, Ankara 1977, s. 160-167.

Devrinin siyasî ve ictimâî durumunu gösteren mühim bir eserdir. Mustafa Âlî “*bu risâleye nâm-i güzîn Nushatü's-Selâtîn ta'yîn olunub*”⁵⁹ diyerek eserini *Nushatü's-Selâtîn* olarak isimlendirmiş, ancak eser *Nasîhatu's-Selâtîn* olarak meşhur olmuştur.

Prof. Dr. Andreas Tietze, eserin Hüsrev Paşa nüshası ile Revan nüshasını karşılaştırarak tenkidli metnini İngilizce tercümesi ile birlikte neşretmiştir.⁶⁰ Eserin Hüsrev Paşa nüshası ile “*Teşrifât-nâme*” olarak kaydedilen Hazîne nüshasının karşılaştırmalı metni tarafımızdan da, “Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Nasîhatu's-Selâtîn İsimli Eserinin Tenkidli Metni” isimli yüksek lisans tez çalışması olarak hazırlanmıştır. Eserin İstanbul Kütüphanelerinde birçok nüshası mevcuttur.

Yazmaları: TSMK, Revân,nr.406; SK,Yeni Câmî böl.,nr., 1014; SK, Fâtih böl.,nr. 3522; Nuruosmaniye Ktp. nr. 4347, 4348; İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi,Türkçe Yazmalar bölümünde 4098 numarada kayıtlı “*Nasîhatül'l-Mülûk*” adlı nüsha da *Nasîhatu's-Selâtîn*'dir.⁶¹ ; SK, Hüsrev Paşa böl., nr. 311 ; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, Hazîne bölümünde 1601 numarada kayıtlı olan “*Teşrifât-nâme*” adlı nüsha da *Nasîhatu's-Selâtîn*'dir.⁶²

5-Câmi'ü'l-Kemâlât:

III.Murad'ı methetmek için yazılmış bir eserdir. Âlî, III.Murad'ın büyüklüğünü ebced hesaplarından ve rakam tesadüflerinden yola çıkarak ispatlamaya çalışır. III.Murad, on ikinci padişah olduğu için eser on iki bölüme ayrılmış ve her bölümde padişahın bir fazileti anlatılmıştır.

Yazma, SK,Reşid Efendi böl., nr. 1146.

6-Vakıfnâme:

Mustafa Âlî, Bağdat Mal Defterdarlığı'ndan azledildiği 994 / 1586 yılında Kerbela'da İmam Hüseyin ve diğer Kerbela şehitlerini ziyaret ederek burada bir sebil yaptırmıştır.Eser, Âlî'nin bu sebilin idaresi hakkında yazdığı vakıfnâmedir.⁶³

Yazma, İstanbul Üniversitesi Ktp.,nr.3543.

7-Kavâ'idü'l-Mecâlis:

Görgü kuralları ve âdâb-ı muâşerete dair bir eserdir.⁶⁴

⁵⁹ *Nasîhatu's-Selâtîn*, v.21a.

⁶⁰ Andreas Tietze, *Mustafa Âlî's Counsel for Sultâns of 1581, I-II*, Wien 1979-1982.

⁶¹ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlili*, s.48.

⁶² Eserin, *Teşrifât-nâme* ismiyle kaydedilmesi, Bazı araştırmacılarca Mustafa Âlî'nin farklı bir eseriymiş gibi anlaşılmış ve bu konuda bazı hataların yapılmasına yol açmıştır. Konu ile ilgili bkz. Kasım Ertaş, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti İslahat Düşüncesi Bağlamında Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nasihatü's-Selatin İsimli Eseri”, *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/2, cilt: II, sayı: 2, s. 133, 21 nolu dipnot.

⁶³ Geniş Bilgi için bk, Mehmet Arslan, “Edebî Hüviyet Taşıyan Bir Vakfiye Örneği: Gelibolulu Âlî'nin Vakıfnâme'si”, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:20-21, Sivas, 1998 s.38.

⁶⁴ Eser hakkında bilgi için bk. Nermin Pekin, “XVI. Asırda Bir Âdâb-ı Muâşeret Kitâbı (Kavâ'idü'l-Mecâlis)”, *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, sayı:2, İstanbul 1972.

Yazmaları: SK, Es'ad Efendi böl., nr. 2086, 3384; SK, İbrahim Efendi böl., nr. 878; SK, Reşid Efendi böl., nr. 1146; İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. 3543.

8-Ferâidü'l-Vilâde:

III. Murad'ın oğullarından şehzâde Osman'ın doğumunun ilm-i nücûma göre eşref saate tesadüf ettiğini anlatan bir eserdir.

Yazma, İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. 3543.

9-Nevâdirü'l-Hikem:

Bazı meşhur âlim ve mutasavvıftan, keza birtakım aklî ve ilmî meselelerden bahseden bir eserdir.

Yazmaları: SK, Bağdatlı Vehbi böl., nr. 2085; SK, Es'ad Efendi böl., nr. 2211, 3455; SK, Hekimoğlu Ali Paşa böl., nr. 817; SK, Nâfiz Paşa böl., nr. 1064.

10-Risâle-i Zurgâmiyye :

III. Murad'ın sarayında harem kethüdası olup büyük nüfûz kazanan Canfeda Hatun'un kardeşi Deli İbrahim Paşa hakkında yazılmış bir eserdir. Deli İbrahim Paşa'nın Rakka beylerbeyliği görevinde bulunduğu sırada Arapların hayvanlarına zarar veren bir arslanı öldürmesinden bahsederek İbrahim Paşa'yı övmektedir.

Yazma, İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. 3543.

11-Mahâsinü'l-Âdâb:

Eser, siyaset ve görgü kitabıdır. Arap edibi Câhız'ın *Minhâcü's-Süluk ilâ Âdâbi Sohbeti'l-Müluk* isimli eserinin bazı yerleri çıkarılmak ve bazı eklentiler yapılmak suretiyle yapılmış tercümesidir.

Yazma, Nuruosmaniye Ktp. nr. 4225.

12-Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idü'l-Mecâlis:

Müellifin, görgü kuralları ve âdâb-ı muâşeretten bahseden *Kavâ'idü'l-Mecâlis* isimli eserinin genişletilmiş şeklidir. Farklı baskıları bulunan eserin⁶⁵ yazma nüshası, Bursa Orhan Gazi Kütüphanesi'nde 1214 numara ile kayıtlıdır.

13-Tuhfetü's-Sulehâ:

İmam-ı Gazzâlî'nin (ö. 505/1111), *Eyyühe'l-veled* isimli risalesinin bazı faydalı ilavelerle tercümesidir.

⁶⁵ *Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idü'l-Mecâlis*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1956; Ayrıca bk. *Görgü Ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları (Mevâ'idü'n-Nefâ'is Fi Kavâ'idü'l-Mecâlis)*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1978; Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlili*, Ankara 1997; *Onaltıncı Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelenekler, Görenekler Ve Sosyal Hayât (Mevâ'idü'n-Nefâ'is Fi Kavâ'idü'l-Mecâlis)*, trc. Cemil Yener, İstanbul 1975.

Yazmaları: SK, Hacı Beşîr Ağa böl., nr.343; SK, Hacı Mahmud Efendi böl, nr.2083; SK,Hamidiye böl, nr.387.

14-III.Murad'ın 120 yıl ömür süreceğine dair risâle:

Mustafa Âlî, *Câmi'ü'l-Kemâlât* isimli eserinde III.Murad'ın 120 yıl ömür süreceğini yazmıştır. Bundan haberdar olan III. Murad, Mustafa Âlî'ye bunu neye istinaden yazdığını sormuştur. Âlî, padişah'ın sorusuna bu risale ile cevap vermiştir.⁶⁶

Yazma, SK,Reşid Efendi böl., nr.1146.

15-Dürer-i Mensûre:

Müellif, *Sadef-i Sad-Güher* adlı eserinde bu kitabının ismini zikretmektedir.⁶⁷Ancak henüz nüshası bulunamamıştır.

16-Zübdetü'l-Evrâd:

Müellifin, *Dürer-i Mensûre* isimli eserinden seçmelerdir.

Yazma, İstanbul Üniversitesi Ktp.,nr.3543.

17-Hakâyik'ül-Ekâlîm:

III. Murad'ın devlet işlerinde vazifelendireceği memurların hangi vasıflarda olması gerektiğine dair bir makaledir.

Yazma, İstanbul Üniversitesi Ktp.,nr.3543.

18-Menşeu'l İnşâ:

Mustafa Âlî'nin kendisi ve bazı ekâbir için yazdığı mektuplardır. Bu eser, Âlî'nin biyografisinin kaynaklarından olması hasebiyle mühimdir.Eser, İ.Hakkı Aksoyak tarafından yayınlanmıştır.⁶⁸

Yazmaları: SK, Es'ad Efendi böl., nr.3436; BDK, Veliyüddîn Efendi böl., nr.1916.

19-Münşeât:

Türkçe ve Farsça mektup ve tasvir numuneleridir. Ayrıca tarih belgesi olan mektuplar ihtiva etmektedir. Ebru Boztürk tarafından ,Gelibolu Mustafa Âlî'nin *Münşeât'ı* ile Nevîzâde Âtâî'nin *Münşeât'ının* mukayeseli sentaks incelemesi yapılmıştır.⁶⁹

Yazmaları: SK, Hâlet Efendi böl.,nr.245; SK,Lâlâ İsmail böl.,nr.601; TİEM, nr.323.

⁶⁶ Atsız, *Âlî Bibliyografyası*,s.49.

⁶⁷ *Sadef-i Sad-Güher*,s.248.

⁶⁸ *Menşeu'l İnşâ*, haz. İ.Hakkı Aksoyak, Ankara 2007.

⁶⁹ Ebru Boztürk, *Gelibolulu Âlî ve Nevîzâde Âtâî'nin Münşeâtları Üzerinde Mukayeseli Sentaks İncelemesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi S.B.E., Edirne 2001.

20-Me'âyibü'l-Erzâl:

Müellif, *Sadef-i Sad-Güher*'de eserin ismini zikretmektedir.⁷⁰ Ancak henüz nüshası bulunamamıştır.

21-Nüzhet:

Bu eserin de adı *Sadef-i Sad-Güher*'de zikredilmektedir.⁷¹ Ancak henüz nüshası bulunamamıştır.

22-Sad Kıssa ve Sad Hisse:

Mustafa Âlî'nin, "*Enîsü'l-Kulûb*" isimli eseri bulunana kadar böyle bir eserin varolduğu sanılmıştır. Ancak bu eserin ortaya çıkmasıyla bu ismin *Enîsü'l-Kulûb*'un sıfatı olduğu anlaşılmıştır.⁷²

SONUÇ

Türk-İslâm medeniyetinin zirveye çıktığı dönemlerden biri olarak kabul edilen milâdî XVI. asırdaki Osmanlı Devleti'nin ilim ve kültür hayatı hakkında çok önemli eserler kaleme alınmıştır. Osmanlı Devleti'nden bize miras kalan ve değerli bilgiler ihtiva eden bu tarihî metinlerin yeterli derecede incelenmediği görülmektedir. Bu muhtevanın iyi anlaşılabilmesi için söz konusu dönemin tarihçi, yazar ve alimlerinin tanınması ve eserlerinin tetkik edilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu dönemin önde gelen müelliflerinden Gelibolulu Mustafa Âlî, Elli Dokuz yıllık gibi kısa bir ömre; siyaset, tarih, edebiyat, ahlâk ve tasavvuf gibi birçok alanda yazılmış altmışa yakın eser sığdırmıştır. Müellifin bu eserlerinden *Nasîhatu's-Selâtin*, Osmanlı siyasal reform edebiyatında "nasîhatnâme/siyasetnâme" denilen yeni bir türün öncü çalışması olarak kabul edilmektedir.

Mustafa Âlî'nin önemli bir özelliği de, objektif bir tarihçi olmasıdır. Müellif, devletin görevlendirdiği resmi tarihçi (vakanüvis) olmadığı için herhangi bir baskı altında kalmadan olayları daha objektif bir şekilde aktarmıştır. Bu durum, Mustafa Âlî'nin Avrupalı tarihçiler tarafından da kabul edilmesini sağlamıştır. Nitekim meşhur tarihçi Hammer'ın, Osmanlı tarihine dair yazdığı büyük eserinde Âlî'yi sıkça referans göstermesi bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

AHDÎ, Ahmed Çelebi, *Gülşen-i Şu'arâ*, MK, Ali Emîrî Efendi, nr.774.

AKAR, Ali, *Mirkâtü'l-Cihâd :dil incelemesi-metin-dizin* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi S.B.E., İstanbul 1997.

⁷⁰ *Sadef-i Sad-Güher*, s.248.

⁷¹ *Sadef-i Sad-Güher*, s.248.

⁷² Hanna Sohrweide, "Das Enîs El- kulûb", VIII.Türk Târih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler, c.2, s.983-999.

- AKSOY, Hasan, *Mustafa 'Âlî'nin Manzûm Kırk Hadîs Tercümelere*, İstanbul 1991.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin Tuhfetü'l-'Uşşâk Mesnevisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi S.B.E, Ankara 1995.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Divânlarının Tenkidli Metni*(Yayınlanmamış Doktora Tezi),Gazi Üniversitesi S.B.E., Ankara 1999.
- AKÜN, Ömer Faruk, "'Âlî Mustafa Efendi (Edebî Yönü)", *DİA* , c.II, İstanbul 1989.
- ALTUN, Kudret, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Divânı (Vâridatü'l-Enîkâ)*, Niğde 1999.
- ARSLAN, Mehmet , "Edebî Hüviyet Taşıyan Bir Vakfiye Örneği: Gelibolulu 'Âlî'nin Vakıfnâme'si", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:20-21, Sivas 1998.
- ARSLAN, Mehmet-İ.Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu 'Âlî Riyâzü's-Sâlikîn*, Sivas 1998.
- ATSIZ, Nihal , *Âlî Bibliyografyası*, İstanbul 1968.
- BAYSUN, M. Câvid, "Müverrih Âlî'nin Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi Kavâ'idü'l-Mecâlis'i Hakkında", *Tarih Dergisi*, 1-2, İstanbul 1950, s. 389-400.
- BOZTÜRK, Ebru, *Gelibolulu 'Âlî ve Nevzâde Âtâî'nin Münşeâtları Üzerinde Mukayeseli Sentaks İncelemesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi S.B.E., Edirne 2001.
- BURSALI MEHMED TÂHİR, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333.
- DEMİR, Mustafa, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin Fusûli'-Hall ü-'Akd ve Usûl-i Harc u Nakd adlı eseri: edisyon kritik ve tahlîl* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E.,İzmir 1992.
- ED-DİHLEVÎ, Emir Husrev b. Seyfüddin, *Matlaü'l-Envâr*, SK, Ayasofya böl.nr.4212.
- EĞRİ, Sadettin, "Âlî Bey'den Sultanlara Nasihat ve Hükümdarlarda Olması Gereken Özellikler", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 12, Bursa 2007, s.95-109.
- EL- İCÎ, Ebü'l-Fadl Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed, *İşrâku't-Tevârih*, Edirne Selimiye Kütüphânesi, nr. 1477.
- ERAVCI , H. Mustafa , "Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin Nushatü's-Selâtinde 1578-79 Trans-Kafkas Seferine Dair Eleştirileri ve Bunların Tarihi Önemi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.III, say.I,Afyon 2001, s. 31-40.
- ERGUN, Saâdeddîn Nüzhet, *Türk Şâirleri*, İstanbul 1946.
- ERTAŞ, Kasım, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti Islahat Düşüncesi Bağlamında Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nasihatı's-Selatin İsimli Eseri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/2, cilt: II, sayı: 2, s. 127-142
- ET-TİFÂŞÎ ,Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Yusuf,*Rücu'üş-Şeyh ilâ Sıbah fi'l-Kuvveti ve'l-Bah*, BDK,Veliyüddîn Efendi böl., nr.4082.

- FLEİSCHER, Cornell H. , *Tarihçi Mustafa Âlî : Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati* (çev. Ayla Ortaç) İstanbul 1996.
- GELİBOLULU, Mustafa Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân*, neşr. İbnülemin Mahmud Kemâl, İstanbul 1926.
- GELİBOLULU, Mustafa Âlî, *Câmi'ü'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, haz. Ali Öztekin, Ankara 1996.
- GELİBOLULU, Mustafa Âlî, *Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları(Menâkıb-ı Hünerveran)*, haz. Müjgan Cunbur, Ankara 1982.
- GELİBOLULU, Mustafa Âlî, *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Âdati'z-Zâhire*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Ankara 1984.
- GELİBOLULU, Mustafa Âlî, *Sadef-i Sad-Güher*, MK, Ali Emîrî Efendi, nr.978.
- GELİBOLULU, Mustafa Âlî, *Nasîhatu's-Selâtîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 311.
- GELİBOLULU, Mustafa Âlî, *Görgü Ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları(Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi Kavâ'idi'l-Mecâlis)*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1978.
- GELİBOLULU, Mustafa Âlî, *Onaltıncı Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelenekler, Görenekler Ve Sosyal Hayât (Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi Kavâ'idi'l-Mecâlis)*, trc. Cemil Yener, İstanbul 1975.
- GELİBOLULU, Mustafa Âlî, *Menşeu'l İnşâ* , haz. İ.Hakkı Aksoyak, Ankara 2007.
- HAMMER, Joseph Freiherr von, *Devlet-i Osmaniye Târihi*, çev.: Mehmet Ata, İstanbul 1329.
- İBN ÂLÂ, *Danışmendnâme*, haz. Necati Demir, Akçağ yay., Ankara 2004.
- İBNÜLEMİN MAHMUD KEMÂL (neşr.), *Menâkıb-ı Hünerverân*, İstanbul 1926.
- İSEN, Mustafa, *Gelibolulu Mustafa Âlî*, Ankara 1988.
- KARATAY, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Kataloğu*, İstanbul 1961.
- KINALIZÂDE, Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, haz. İbrahim Kutluk, Ankara 1989.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir , “Âlî Mustafa Efendi (Hayatı)”, *DİA*, c.II, İstanbul 1989.
- MENDE, Rana von, Mustafa 'Âlî's Fursatnâme, Berlin 1989.
- MUHAMMED CÂMÎ, Ebü'l-Berekât Nureddin Abdurrahman, *Divan-ı Molla Câmi*, Matbaa-i Vezîrhan, İstanbul 1284.
- MUHAMMED PARSA, Hacı Ebü'l-Feth Celaleddin, *Faslü'l-Hitâb* ,(tashih ve talikât) Celil Misger Nejad, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, Tahran 1381.
- MÜSTEKÎMZÂDE, Süleyman Saâdeddîn Efendi, *Tuhfetü'l-Hattâfîn*, İstanbul 1928.

- ÖZEZEN, Muna Yüceol, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin Hilyetü'r-Ricâl'i :Metin-Gramer-Dizin*(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi S.B.E., Adana 1994.
- PEKİN, Nermin, *XVI. Asırda Bir Âdâb-ı Muâşeret Kitâbı (Kavâ'idü'l-Mecâlis)*, Kubbealtı Akademi Mecmûası, sayı:2, 1972.
- SOHRWEİDE, Hanna, "Das Enîs El- qulûb", *VIII. Türk Târih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.2, 1979 Ankara.
- SUNGURHAN, Aysun, *Beyanî Tezkiresi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi S.B.E., Ankara 1994.
- SÜSSHEİM, K., "Âlî" İA , c.I, İstanbul 1993.
- ŞAHİNLİ, Hakan, *Mustafa 'Âlî'nin Mirkâtü'l-Cihâd Adlı Eserinin Tenkidli Metni* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi S.B.E., Sakarya 2004.
- ŞEKER, Mehmet, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is Fi-Kavâ'idi'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlîli*, Ankara 1997.
- ŞEKER, Mehmet, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Eserlerinin Yeni Bir Tasnîfi ve 'Mevâ'idü'n Nefais fi Kavâ'idü'l-Mecâlis' Adlı Eseri" , *İslâm Medeniyeti Mecmûası*, sayı: 4, İstanbul 1979.
- ŞEKER, Mehmet, "Müverrih 'Âlî'nin Tasavvufa Ait iki Eseri: Hilyetü'r-Ricâl ve Riyazü's-Sâlikîn" , *Diyanet Dergisi*, sayı :3, Ankara 1977.
- TİETZE, Andreas, *Mustafa Âlî's Counsel for Sultans of 1581*, I-II, Wien 1979-1982.
- TİETZE, Andreas, *Mustafa Âlî's Description of Cairo of 1599*, Wien 1975.
- UĞUR, Ahmet [ve diğerleri], *Kitâbü't-Târih-i Kühnü'l-Ahbar: Kayseri Râşid Efendi Kütüphânesindeki 901 ve 920 Nolu nüshalara göre*, Kayseri 1997.
- ÜNAL, Perihan, *'Âlî Dîvânı Transkripsiyon ve Edisyon Kritiği*, Türkiyat Enstitüsü, T.480, İstanbul 1955-56.
- YILMAZ, Coşkun, "Osmanlı Siyaset düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnameler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.1, sayı 2, İstanbul 2003, s.299-338.
- YÜCEL, Ebubekir Sıddık, *Fusûli'-Hall ü-'Akd ve Usûl-i Harc u Nakd* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi S.B.E., Kayseri 1990.